

ED-DÜRRETÜ'L-MUDIYYE Fİ'L-LÜGATİ'T TÜRKİYYE'DE GÖRÜLEN İKİ İMLA ÖZELLİĞİ VE BU ÖZELLİKLERİN KAZAK TÜRKÇESİ İLE İLİŞKİSİ

Onur BALCI*

Özet:

Memlûk döneminde yazılan sözlüklerden biri olan “Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't Türkiye” gösterdiği çeşitli özellikler açısından bu dönemde yazılan diğer sözlüklerden farklılıklar arz etmektedir. Her şeyden önce gramer kısmı bulunmayan ve tematik bir sözlük özelliği gösteren bu eserin son bölümünün konuşma cümlelerine ayrılması esere konuşma kılavuzu hüviyeti kazandırmaktadır. Memlûk dönemi sözlüklerinin tartışmalı meselelerinden biri olan ç-ş değişimi hususunda her iki şeklin de tercih edildiği eserde, dönemin diğer sözlüklerinde ve eserlerinde hiç görülmeyen veya ender rastlanan iki imla özelliği dikkat çekicidir. Bunlardan biri söz başında y; diğeri ise v türemesidir.

Söz başında y türemesi e sesi ile başlayan sözcüklerde görülmektedir. Ancak bu durum e sesi ile başlayan tüm sözcüklerde geçerli değildir. Bazı sözcüklerde bu türeme görülürken bazılarında görülmemektedir.

Söz başında v türemesi ise o sesi ile başlayan sözcüklerde görülmektedir. Ancak bazen dar-yuvarlak ünlü ile başlayan sözcüklerde de bu türemenin olduğunu görmek mümkündür.

Bu çalışmada bir çağdaş Kıpçak lehçesi olan Kazak Türkçesinin konuşma dilinde de görülen ve gramerler tarafından kaydedilen bu iki özelliğin bu lehçe ile ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: “Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't Türkiye”, imla özelliği, Kazak Türkçesi, ön türeme.

* Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sivas, onur.balci.etl@gmail.com.

On Two Spelling Characteristics of *Ed-Dürretü 'l-Mudiyye Fi 'l-Lügati 't Türkiyye* and on the Relation of These Characteristics With Kazakh

Abstract:

“Ed-Dürretü 'l-Mudiyye Fi 'l-Lügati 't Türkiyye”, one of the dictionaries written in the Mamluk period, displays the differences from other dictionaries written in this period in terms of its various characteristics. Divide into the conversational sentences of the last chapter in this work, which hasn't above all grammatical parts and shows the property as a thematic dictionary, has led the work as “conversation guide” identity. Two spelling characteristics, which are never seen or rarely seen in other dictionaries and works of the period, are remarkable in the work, which both forms are preferred with regard to exchange of *ch~sh*, which is one of the contraversial issues of the Mamluk period dictionaries, One of these characteristics is the prosthesis of *y*; the other is *v* phoneme at the beginning of the word.

The prosthesis of *y* phoneme at the beginning of the word is seen at words starting with *e* phoneme. However; this situation does not apply to all words that begin with *e* phoneme. While this prosthesis isn't seen in some words, while it's seen in some.

The prosthesis of *v* phoneme at the beginning of the word is seen at words starting with wide-rounded vowels. However; this prosthesis sometimes can be seen at words starting with narrow-rounded vowels.

In this study, it will be emphasized the relation of these both characteristics, which are seen in the spoken language of Kazakh Turkish, which is a Kipchak dialect, and have been recorded by grammars, with this dialect.

Keywords: “*Ed-Dürretü 'l-Mudiyye Fi 'l-Lügati 't Türkiyye*”, spelling characteristic, Kazakh Turkish, prosthesis.

1. Giriş

14. veya 15. yüzyıllarda Memlûk sahasında yazılan sözlüklerden biri olan *Ed-Dürretü 'l-Mudiyye Fi 'l-Lügati 't Türkiyye*, sözlük ve konuşma kılavuzu özellikleri gösteren bir eserdir. Ahmet Caferoğlu'nun tabiriyle *Türk Leksikografî Mektebi*'nin (1984: 187) ürünlerinden biri olan bu eserin yazarı ve yazıldığı yer belli değildir. Caferoğlu, bu eserin Abu Hayyan'a ait olduğunu ifade etmektedir (1984: 189). Fakat Ebu Hayyan tarafından yazılan *Kitabü 'l-İdrâk li-Lisâni 'l-Etrâk* adlı hem sözlük hem gramer olan eserde görülen ustalığın ve hâkimiyetin bu eserde görülmemesi bu ihtimali zayıflatmaktadır. Örneğin bu dönemde yazılan sözlüklerde görülen ve üzerinde imla özelliği ya da seslik özellik olma hususunda tartışma bulunan *ç~ş* değişimi konusunda *Ed-Dürretü 'l-Mudiyye Fi 'l-Lügati 't Türkiyye* de tutarsızlık bulunmaktadır. Bir sözcüğün hem *ç* sesli biçimi hem de *ş* sesli biçimi görülebilmektedir. *Kitabü 'l-İdrâk li-Lisâni 'l-Etrâk*'te ise böyle bir tutarsızlık yoktur. Sözlükte her zaman *ç* sesi tercih edilmiş yalnızca üç sözcükte *ç~ş* değişiminin olduğu gösterilmiştir. Bu

sözcükler şunlardır: *antişti* ‘ant+iş-ti’ (24), *kāškān yıl* ‘kâş-kān yıl’ (14), *şamağacı* ‘şam+ağacı’ (55)¹.

Yine dönemin ölçünlü diline göre yazılan *Kitabü'l-İdrâk*'te, sözcüklere yeri geldikçe Kıpçakça veya Türkmençe kaydı düşülmüştür. *Dürretü'l-Mudiyye*'de bu husus da yoktur.

Eserin yazıldığı yer ve tarih de belli değildir. Eserin son bölümü olan ve konuşma cümlelerinin bulunduğu kısımda yer alan *sen kayısı şârdan sen* ‘hangi şehirdensin?’ (19a) sorusuna verilen *men Halep şârdan men* ‘Halep şehridenim’ cevabı ve *kayısı şârdan keldi sen* (24a) ‘hangi şehirden geldin?’ sorusuna verilen *Halep'ten keldim* ‘Halep'ten geldim’ cevabında Halep adının bulunması ve eserde başka bir yer adının zikredilmemesi eserin Halep ve civarında yazıldığını düşündürülebilir.

Eserin tek yazma nüshası vardır. “Yazmanın müstensihi 24a'daki bir kayıttan anlaşıldığına göre Hüsrev b. Abdullah'tır.” (Toparlı 2003: VI). Eser 1963 yılında Ananiasz Zajaczkowski tarafından bulunmuştur (Toparlı 2003: V).

Eser 24 bölüme ayrılmıştır. İlk 23 bölüm konulara göre yapılmış sözlük, son bölüm ise kısa cümlelerin bulunduğu konuşma kılavuzudur.

Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye Memlûk döneminde yazılan diğer sözlüklerden çeşitli yönleriyle ayrılmaktadır. Bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Gramer kısmının olmaması eseri, *Bülgatü'l-Müstâk fi Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak* ile birleştiren, diğer sözlüklerden ayıran önemli özelliklerdendir.

- Bir diğer özellik yukarıda izah edilen ç~ş meselesidir.

- Bu dönem sözlükleri, sözcüklere yeri geldikçe Kıpçakça ve Türkmençe kaydı düşmektedir. Hatta yalnızca bir gramer olan *El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*'de dahi bu husus göze çarparken *Dürretü'l-Mudiyye*'de bu özellik görülmez.

- Eserin sonunda bulunan, 220 cümleden ibaret olan ve konuşma kılavuzu denilebilecek kısım eserin orijinal bir tarafıdır.

- Eserde dikkat çeken bir diğer özellik de söz başındaki türemelerdir. Ercilasun, düzleşme ve diftonglaşma temayülü olarak gördüğü bu özellik hakkında şunları kaydeder: “*tañuz* (domuz), *yakuş* (yokuş), *takuz* (dokuz), *van* (on), *sevlemek* (söylemek); *yüzüm* (üzüm), *yet* (et), *yig* (iğ), *yelek* (elek), *yeki* (iki), *yelli* (elli), *viyal-<uyal-* (utanmak). Bu örnekler farklı ve tipik bir Kıpçak ağzına delalet etmektedir. Gerçi eserde *teñiz/ tiñiz*, *tañrı/ teñri/ tanrı*, *neçik/ neçük* (nasıl), *menüm/ benim* gibi ikili hatta bazen üçlü örneklerle, farklı söyleyişler

1 Örnekler şu eserden alınmıştır: CAFEROĞLU, Ahmet (1931), *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Eirâk*, Evkaf Matbaası, İstanbul. Ayrıca içinde verilen sayfa numaraları Caferoğlu tarafından yapılan numaralandırmaya göre verilmiştir.

hedef alınmış olsa da düzleşme ve diftong örneklerinin çoğu tek biçimli gösterilmiştir.” (2008: 390).

Diğer Kıpçak sözlüklerinde görülmeyen bu özellikler esere farklı bir hüviyet kazandırmaktadır. Özellikle söz başında *y* türemesinin ve *v* türemesinin Kazak Türkçesinde tipik bir özellik olarak görülmesi bu özelliklerin bir Kıpçak Türkçesi özelliği olma hususunu akla getirmektedir.

2. Söz Başında *y* Türemesi (*ø*-> *y*-)

Memlûk döneminde yazılan diğer sözlüklerde ve eserlerde görülmeyen bu hadiseye *Dürretü'l-Mudiyye*'de, özellikle bazı kelimelerde, sıkça rastlamak mümkündür. Diğer sözlüklerde *e*- sesi ile başlayan pek çok kelime bu eserde *y*- sesi ile başlamış ve bu ses imlada mutlaka gösterilmiştir. *Dürretü'l-Mudiyye*'de söz başı *y*- sesinin türediği sözcükler veya bu sözcüklerin içinde bulunduğu öbek ve cümleler aşağıda verilmiştir.

Sözcük veya sözcüğün bulunduğu öbek ya da cümle	Anlam	Diğer metinlerdeki veya sözlüklerdeki durum
<i>yev yüksek</i> (3a) ²	Ev yüksektir.	ev (MT, 4b/6)
<i>kuru yet</i> (6b)	Kuru et.	et (MT, 16b/5)
<i>yaban yeşek</i> (7b)	Yaban eşiği	eşek (MT, 13a/12)
<i>yeşekler</i> (7b)	Eşekler	eşek (MT, 13a/12)
<i>yeşek</i> (8a)	Eşek	eşek (MT, 13a/12)
<i>yelek</i> (10b)	Elek, kalbur	elek (MT, 18b/7)
<i>yeki</i> (14b)	İki	eki (KFT, 325a/10)
<i>van yeki</i> (14b)	On iki	eki (KFT, 325a/10)
<i>yegirmi yeki</i> (15a)	Yirmi iki	eki (KFT, 325a/10)
<i>otuz yeki</i> (15a)	Otuz iki	eki (KFT, 325a/10)
<i>kırk yeki</i> (15b)	Kırk iki	eki (KFT, 325a/10)
<i>yelli</i> (15b)	Elli	elli (MT, 23b/9)
<i>yelli bir</i> (15b)	Elli bir	elli (MT, 23b/9)
<i>yelli yeki</i> (15b)	Elli iki	elli (MT, 23b/9); eki (KFT, 325a/10)
<i>yelli üç</i> (15b)	Elli üç	elli (MT, 23b/9)
<i>yelli dört</i> (15b)	Elli dört	elli (MT, 23b/9)
<i>yelli beş</i> (15b)	Elli beş	elli (MT, 23b/9)
<i>yelli altı</i> (15b)	Elli altı	elli (MT, 23b/9)
<i>yelli yeti</i> (15b)	Elli yedi	elli (MT, 23b/9)
<i>yelli sekiz</i> (15b)	Elli sekiz	elli (MT, 23b/9)

2 Örneklerin sayfa numaraları ve anlamları şu yayından alınmıştır: TOPARLI, Recep (2003), Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye, Ankara, TDK Yayınları.

<i>yelli</i> <i>tağuz</i> (15b)	Ellik dokuz	elli (MT, 23b/9)
<i>altmış yeki</i> (16a)	Altmış iki	eki (KFT, 325a/10)
<i>yetmiş yeki</i> (16a)	Yetmiş iki	eki (KFT, 325a/10)
<i>seksen yeki</i> (16a)	Seksen iki	eki (KFT, 325a/10)
<i>toksan yeki</i> (16b)	Toksan iki	eki (KFT, 325a/10)
<i>yeki yüz</i> (16b)	Yüz iki	eki (KFT, 325a/10)
<i>yeki min</i> (16b)	İki bin	eki (KFT, 325a/10)
<i>van yeki min</i> (17a)	On iki bin	eki (KFT, 325a/10)
<i>yelli min</i> (17a)	Ellik bin	elli (MT, 23b/9)
<i>yeki yüz min</i> (17b)	İki yüz bin	eki (KFT, 325a/10)
<i>yetçi</i> (18a)	Kasap	eççi (MT, 25a/13)
<i>sen yeşitir</i> (<i>yeşitür</i>) <i>sen</i> (19b)	İşitirsin	eşitmek (KE, 72a/1)
<i>neşin menden yeşitmes</i> <i>sen</i> (20a)	Neden beni işitmiyorsun?	eşitmek (KE, 72a/1)
<i>men senden yeşitir</i> <i>men</i> (20a)	Ben seni işitiyorum.	eşitmek (KE, 72a/1)
<i>yev yakın</i> (21a)	Ev yakın.	ev (MT, 4b/6)
<i>sen menden neşin</i> (<i>neşin</i>) <i>yeşitmes</i> <i>sen</i> (21b)	Beni neden işitmiyorsun?	eşitmek (KE, 72a/1)
<i>senüki yev yakın yoksa yırağ</i> (22b)	Evin yakın mı uzak mı?	ev (MT, 4b/6)
<i>sevzin yeşit</i> (23b)	Sözünü işit.	eşitmek (KE, 72a/1)
<i>sen seviz yeşitmes</i> <i>sen</i> (23b)	Söz işitmezsin.	eşitmek (KE, 72a/1)
<i>başta tanrıya şükür yeşimiz bitti bitigimiz tükendi</i> (24a)	Ancak Allah'a şükür işimiz bitti, kitabımız tamamlandı.	eş (KFT, 148a/12)

Bu ses türemesi tüm *e* sesi ile başlayan sözcükler için geçerli değildir. Sözlükte *ekin* (5a), *erük* (5b), *eyer* (8b), *elşi* (10b) gibi ön sesteki *y* türemesine uğramayan örnekler de mevcuttur.

Dürretü'l-Mudiyye'de görülen bu karakteristik ses özelliği yazarın böyle bir ağız topluluğuna mensup olduğunu veya o çevre içinde bulunduğunu gösterir (Ercilasun, 2008: 390). Bir başka ihtimal ise yazarın malzeme toplarken sözcükleri bu şekilde duymuş olması ve kayda geçirmesidir. Zira sözlükte söz başı *y* türemesine uğramamış kelimelerin bulunması bu görüşü desteklemektedir.

Eserde, söz başında *y-* türemesi görülen sözcüklerin başındaki *e* sesinin, kapalı veya açık olması hususu muğlaktır. Örneğin *Dürretü'l-Mudiyye*'de *y-* türemesi ile yazılan *yeşit-* (20a) fiili *Kitâbü'l Ef'al*'de *eşit-* (72a/1), *Tercüman*'da *işit-* (35b/1) biçiminde yazılmıştır. Sözcüğün *Tercüman*'da *işit-* biçimi-

minde yazılması söz başındaki *e* sesinin kapalı *e* sesi olduğunu, *y-* türemesinin kapalı *e* seslerinden önce gerçekleştiğini düşündürebilir. Ancak *Dürretü'l-Mudiyye*'de söz başında *y-* türemesi olmadan yazılan *emçek* (13a/16) sözcüğü *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*'de *imçek* (10b/11) şeklinde yazılmıştır. Yani kapalı *e* sesi olduğu düşünülebilecek olan *emçek* sözcüğünün başındaki *e* sesinin önünde bir türeme olmamıştır. Bu nedenle önünde *y-* türeyen *e* seslerinin kapalı veya açık olması meselesinde net bir veriye ulaşılammakta, bu hususta bir düzensizlik olduğu gözlemlenmektedir.

Eserde görülen bu ses özelliği Kazak Türkçesinde de mevcuttur³. Kazak Türkçesinde *e* sesi ile başlayan tüm sözcüklerden önce sistematik olarak *y* türemesi meydana gelir. Yazı dilinde gösterilmeyen bu hadiseye konuşma dilinde rastlanmaktadır. Aşağıdaki örneklerde imla ve telaffuz farklarını görmek mümkündür:

- егін (egin) - *yegin* 'ekin'
- еңбек (enbek) - *yenbek* 'emek'
- енсіз (ensiz) - *yensiz* 'dar'
- еркін (erkin) - *yerkin* 'hür, özgür'
- ертең (erten) - *yerten* 'yarın, gelecek' vb.

Mırzabekov, konuyla ilgili şunları kaydetmektedir: “E, ı, i fonemleri düzlükleri, darlıkları⁴ ve dilde kullanımları açısından birbirine benzer. *I* sesi diğer ikisinden yalnızca kalınlığı ile ayrılır. Ancak *e* foneminden önce az miktarda *y* söylenir.” (1993: 26-27).

Kenesbayev ve Musabayev konuyu biraz daha ayrıntılı olarak ele alırlar ve *e* fonemini anlatırken şunları kaydederler: “Ünsüzlerden sonra bu ses *e* (э)⁵ şeklinde duyulur. Söz başında (ilk hecenin birinci sesi olduğunda) *e* şeklinde yazılımı telaffuzuna uygundur demek yerinde olur. Çünkü söz başında *e* fonemi diftong biçiminde söylenmektedir. Örneğin *el*, *erten*, *eki* gibi kelimelerindeki *e* fonemi *ye* şeklinde duyulur (daha doğru söylemek gerekirse *e* (э) foneminden önce belli belirsiz *y* sesi çıkar).” (1993: 231). Bu kayıtlardan da söz başında *y* türemesinin Kazak Türkçesindeki mevcudiyeti anlaşılmaktadır. *Dürretü'l-Mudiyye*'de görülen bu durumun Kazak Türkçesinin tarihi izi olarak değerlendirilmesi mümkündür.

3 Bu özelliğe Çağdaş Oğuz lehçelerinden Gagavuz Türkçesinde de rastlamak mümkündür. Gagavuz Türkçesinde söz başı *e-* ünlüsü bir *y-* ulaması ile okunur. *en* okunuşu *yen*, *ek* okunuşu *yek*, *erä* okunuşu *yerä*, *eşi* okunuşu *yeshi* (Özkan, 1996: 41)

4 Kazak Türkçesi gramerlerinde *e* sesi yarı geniş ünlü olarak kabul edilir. Yazarın *dar* tabirini kullanması bundandır.

5 Bu harf yalnızca Rusçadan ve Rusça kanalıyla geçen kelimelerde görülür. Türkçe sözcüklerde kullanılan *e* (e) harfinden daha geniş telaffuz edilir.

3. Söz Başında v Türemesi (o-> v-)

Dürretü'l-Mudiyye'de görülen bir diğer karakteristik imla özelliği de o ünlüsü başlayan kelimelerin önünde v (9) ünsüzünün yazılmasıdır. Bu husus o- sesi ile başlayan bütün kelimeler için geçerli değildir. Hatta söz başında v türemesi olmayan örneklerin daha fazla olduğu gözlemlenmektedir.

o- ünlüsü başlayan sözcüklerin dışında bu husus, dar-yuvarlak ünlü ile başlayan *uyal-* 'utanmak' (KK, 81b/12) sözcüğünde de görülmektedir. Bu fiil *Dürretü'l-Mudiyye*'de *vıyal-* (19b/14) biçiminde kaydedilmiştir.

Eserde söz başında v- türemesinin görüldüğü örnekler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Sözcük veya sözcüğün bulunduğu öbek ya da cümle	Anlam	Diğer metinlerdeki veya sözlüklerdeki durum
<i>van</i> (14b)	On	on (MT, 23b/2)
<i>van bir</i> (14b)	on bir	on (MT, 23b/2)
<i>van yeki</i> (14b)	on ik	on (MT, 23b/2)
<i>van üç</i> (14b)	on üç	on (MT, 23b/2)
<i>van dört</i> (15a)	on dört	on (MT, 23b/2)
<i>van beş</i> (15a)	on beş	on (MT, 23b/2)
<i>van altı</i> (15a)	on altı	on (MT, 23b/2)
<i>van yeti</i> (15a)	on yedi	on (MT, 23b/2)
<i>van sekiz</i> (15a)	on sekiz	on (MT, 23b/2)
<i>van takuz</i> (15a)	on dokuz	on (MT, 23b/2)
<i>van min</i> (17a)	on bin	on (MT, 23b/2)
<i>van bir min</i> (17a)	on bir bin	on (MT, 23b/2)
<i>van yeki min</i> (17a)	on iki bin	on (MT, 23b/2)
<i>van üç min</i> (17a)	on üç bin	on (MT, 23b/2)
<i>van dört min</i> (17a)	on dört bin	on (MT, 23b/2)
<i>van beş min</i> (17a)	on beş bin	on (MT, 23b/2)
<i>van altı min</i> (17a)	on altı bin	on (MT, 23b/2)
<i>van yeti min</i> (17a)	on yedi bin	on (MT, 23b/2)
<i>van sekiz min</i> (17a)	on sekiz bin	on (MT, 23b/2)
<i>van takuz min</i> (17a)	on dokuz bin	on (MT, 23b/2)
<i>sen vaynar sen</i> (19b)	Oynarsın	oyna- (MT, 36a/13)
<i>sen volturup laf vurur sen</i> (20b)	oturup laf atarsın	oltur- (KE, 31b/6)

Genel olarak bakıldığında bu hadisenin geniş-yuvarlak ünlü ile başlayan üç kelimedede, dar yuvarlak ünlü ile başlayan bir kelimedede toplamda ise dört kelimedede gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu hadisenin gerçekleştiği *van*, *vayna-* kelimelerinde bir ünlü düzleşmesi de görülmektedir.

Dürretü 'l-Mudiyye' de görülen bu özelliğin görüldüğü bir başka Memlûk dönemi sözlüğü de *Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye fi 'l-Lügati 'l-Türkiyye'* dir. Bu eserde de bu husus yalnızca bir sözcükte ve bu sözcüğün türevinde görülmektedir. Bu sözcükler şunlardır: *vayna-*: oyna- (32a/7), *vaynaş*: oynaş (85b/8). Bu iki eser haricinde diğer Memlûk dönemi sözlüklerinde söz başı *v-* türemesinin görüldüğü örnekler rastlanmaz. *Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye'* de görülen örneklerde de düzleşmenin meydana geldiği gözlemlenmektedir. *Dürretü 'l-Mudiyye'* de ve *Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye'* de görülen bu özelliği Memlûk dönemi dil coğrafyasında görülen bir ağız özelliği olarak değerlendirmek mümkündür.

Başında *v* türemesi görülen sözcüklerin ön sesi olan *o* sesinin asli uzun ünlü olup olmadığı meselesinde bir karışıklık vardır. Asli uzun ünlüleri sistimli olarak koruyan Türkmen Türkçesinde, yukarıda gösterilen ve söz başı *v* türemesine uğrayan sözcüklerden yalnızca *on* sözcüğü uzun ünlülüdür. *oyna-* ve *otur-* sözcükleri kısa ünlülüdür (Kıyasova vd., 140, 150, 157). Bu durum, söz başı *v* türemesinin ünlü uzunluğuyla alakalı olmadığını göstermektedir.

Dürretü 'l-Mudiyye' de görülen bu özelliğe bugün Kazak Türkçesi konuşma dilinde de rastlamak mümkündür⁶. Yazı dilinde görülmeyen bu hadise geniş yuvarlak ünlü ile başlayan tüm kelimelerin önünde belli belirsiz bir çift dudaksıl *w* sesinin duyulması ile kendini göstermektedir. Örneğin;

- ой (oy)- ^woy ‘düşünce’
ойна- (oyna-) - ^woyna- ‘oyna-’
олжа (olja) - ^wolja ‘ganimet’
өзен (özen) - ^wözen ‘ırmak’
өлең (öleñ) - ^wöleñ ‘şiir’ vb.

Kazak Türkçesi gramerleri bu hususu yazı dilinde mevcut olmayan bir özellik olarak kaydetmiştir. Mırzabekov, Kazak Türkçesindeki ünlüler bahsinde *o* ve *ö* ünlülerini anlatırken şunları kaydeder: “Dudak fonemleri olan *o* ve *ö* birbirinden sadece kalınlık ve incelik yönünden ayrılmaktadır. Bu ikisinin de önünde belli belirsiz bir *w* (y) sesi söylenir.” (1993: 28).

Kenesbayev ve Musabayev konuyu şu şekilde ele alırlar: “Kazak dilinde başka Türk dillerindeki gibi *e*, *o*, *ö* fonemleri kelimenin ilk sesi olduğunda diftong şeklinde söylenmektedir. Örneğin *er*, *ol*, *ör* kelimelerindeki *e* ünlüsü *ye* şeklinde, *o* ünlüsü *uo* şeklinde, *ö* ünlüsü *üö* şeklinde duyulur. *e* foneminden önce belli belirsiz bir *y* sesi, *o* foneminden önce belli belirsiz bir *u* sesi, *ö* foneminden sonra belli belirsiz bir *ü* sesi eklenir.” (1993: 236). Eserdeki

6 Bu hususa Çuvaş Türkçesinde de rastlanmaktadır. “Eski Türkçede *o* ve *ö* sesleriyle başlayan kelimeler Çuvaşçada çoğunlukla ön seste ‘*v*’ türemesiyle karşımıza çıkar.” ET. *ol* ÇUV. *vil*, ET. *oran* ÇUV. *virin*, ET. *öl-* ÇUV. *vil-* vb. (Ersoy, 2007: 1291). Görüldüğü gibi Çuvaş Türkçesinde ön seste türeyen ses Kazak Türkçesindeki gibi çift dudaksıl *w* sesi değildir.

bu ifadeden söz başında geniş yuvarlak ünlü bulununca bu ünlüden önce bir ünlünün türediği anlaşılmaktadır.

Ahanov da Kenesbayev ve Musabayev gibi *o* ve *ö* seslerinden önce *u* ve *ü* seslerinin işitildiğini kaydetmiştir (2013: 238).

Gerek Kenesbayev ve Musabayev'in gerek Ahanov'un *u* veya *ü* olarak bahsettikleri ses Mırzabekov'un bahsettiği ve konuşma dilinde de duyulan *w* sesidir. Zira Kazak alfabesinde *y* ile gösterilen harfin söz başındaki seslik değeri *uw/üw*'dür (Kenesbayev ve Musabayev, 1993: 245).

4. Sonuç

Memlûk Kıpçak Türkçesi dönemi sözlük ve gramer açısından son derece zengindir. Özellikle yönetici kesimin dilinin özelliklerinin ve söz varlığının ortaya çıkarıldığı bu eserler genellikle standart dile aittir. Ancak zaman zaman Kıpçak ve Türkmen (Oğuz) ağız özelliklerini de kaydederler (Ercilasun, 2008: 382). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't Türkiyye* de bu ağız özelliklerini göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir.

Çalışmaya konu olan söz başındaki ($\emptyset \rightarrow y$ -) ve ($\emptyset \rightarrow v$ -) türemeleri *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't Türkiyye*'de belirgin olarak görülen ses olaylarıdır. Diğer sözlüklerde ender olarak görülmesi, edebiyat, din, askerlik, baytarlık alanlarında yazılan eserlerde görülmemesi bu ses olaylarının bir ağız özelliği olduğunu göstermektedir.

Çağdaş Kıpçak lehçelerinin Memlûk Kıpçak Türkçesi ile ilgileri üzerinde durulurken ölçünlü dil ile kaleme alınan metinlerden ziyade sözlükler daha çok malzeme sunmaktadır. Yapılan lehçe tasniflerinde bir Kıpçak lehçesi olarak değerlendiren Kazak Türkçesinde de görülen söz başındaki ($\emptyset \rightarrow y$ -) ve ($\emptyset \rightarrow w$ -) türemeleri Kazak Türkçesinin Memlûk Kıpçak Türkçesi ile irtibatını göstermesi açısından önemlidir. Zira Ercilasun, bugünkü Kıpçak yazı dillerinin tarihî biçimlerini araştırmak için başvurulacak kaynaklar arasında Mısır Memlûk gramer ve sözlüklerinin Kıpçakça olarak kaydettiği malzemeyi de sayar (2008: 383). Her ne kadar *Dürretü'l-Mudiyye*'de sözcüklerin Kıpçakça veya Türkmence olduğuna dair kanıt yoksa da yukarıda belirtilen türemelerin bu coğrafyada görülen bir Kıpçak ağız özelliği olduğu aşikârdır.

Memlûk Kıpçak Türkçesinde bir ağız özelliği olarak yaşayan söz başındaki ($\emptyset \rightarrow y$ -) ve ($\emptyset \rightarrow w$ -) türemeleri çağdaş Kazak Türkçesinin konuşma dilinde canlı biçimde kendini göstermektedir.

Kısaltmalar

- MT : Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Muğalî.
KFT : Kitâb fi'l-fıkh bi-lisâni't-Türkî.
KE : Kitâbü'l-Ef'âl
KK : El-Kavânînu'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye.

Kaynakça

- AĞAR, Mehmet Emin (1989), *Kitâb fi'l-fıkh bi-lisâni't-Türkî*, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi.
- AHANOV, Kaken (2013), *Dil Bilimin Esasları*, Çev.: Murat CERİTOĞLU, Ankara, TDK Yayınları.
- ATALAY, Besim (1940), *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*, İstanbul, TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1931), *Abu Hayyan Kitâb al-İdrâk li-lisân al-etrâk*, İstanbul, Evkaf Matbaası.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1984), *Türk Dili Tarihi*, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- EMİNOĞLU, Emin (2011), *Kitâbü'l-Ef'âl*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyula Türk Dili Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ERSOY, Feyzi (2007), “Çuvaş Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ed. Ahmet Bican Ercilasun, Ankara, Akçağ Yayınları, s. 1287-1340.
- KENESBAYEV, I., MUSABAYEV, Ğ. (1993), *Qazirgi Qazaq Tili Leksika, Fonetika*, Almatı, Mektep Baspası.
- KIYASOVA, G., GELDİMİRADOV, A., DURDIYEV, H. (2015), *Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü*, Aşgabat, İlim Yayınları.
- KOÇ, Kenan, BAYNİYAZOV, Ayabek, BAŞKAPAN, Vehbi (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- MIRZABEKOV, C. (1993), *Qazaq Tilinin Fonetikası*, Almatı, Qazaq Universiteti.
- ÖZKAN, Nevzat (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara, TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep (2003), *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara, TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep, ÇÖĞENLİ, M. Sadi, YANIK, Nevzat H. (1999), *El-Kavânînu'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara, TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep, ÇÖĞENLİ, M. Sadi, YANIK, Nevzat H. (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Muğalî*, Ankara, TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep, VURAL, Hanifi, KARAATLI, Recep (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, TDK Yayınları.